

Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması

Arş. Gör. Leyla Çürük

Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri A.B.D.
leylac@bartin.edu.tr

Özet: Türk hukukunda çevre hakkının korunmasını açıklamayı öngören bu çalışma özellikle çevre-ekonomi tercih ikilemi yaşayan Türkiye açısından önem taşımaktadır. Ülkemizde bir taraftan yasalar yoluyla çevre hakkını korumaya/ihlalleri önlemeye yönelik önemli düzenlemeler yapılırken diğer taraftan bu düzenlemelere esneklik payları bırakıldığı ve uygulamada ekonomiyi güçlendirmek amacıyla bazı zaafklar ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışma, ülkemizde bu hakkın ne şekilde korunduğunu ve nasıl ihlal edilebildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı çevre hakkının temel niteliklerinin ve bu hakkın Türk mevzuatındaki yerinin açıklanmasıdır. Hem bir hak sahibi hem de yükümlüsü olarak bireyler tarafından bu hakkın bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Hakkı, Türk Hukuku ve Çevre Hakkı, Çevre Hakkı Sorumluluğu

Protection of Environmental Rights under Turkish Law

Abstract: This study tries to explain the protection of environmental rights in Turkish judicial system, especially essential for Turkey which experiences dilemma in choice between environment and economic development. In our country, on one hand, regulations to protect the environment rights and to prevent the violations are made, on the other hand, some wiggle room for these regulations exists and also weaknesses in the implementation of those regulations can be observed with aim of strengthening the economy. This study displays how this right is protected and how it can be violated. The purpose of this study is to explain the basic qualifications of this right and to present the place of these rights within Turkish legislation. Being aware of these rights is crucial for both eligible and liable persons.

Key Words: Environment, Environmental Rights, Turkish Legislation and Environmental Rights, Responsibility of Environmental Rights

Giriş

İnsanoğlu gerçekleştirdiği faaliyetler aracılığıyla çevreye az veya çok daima zarar vermiştir. Sanayileşme ile birlikte çevreye verilen bu zararlar çok ciddi boyutlara ulaşmış, insanların kar amacıyla doğayı bilinçsizce kullanması kendi sağlığını tehlikeye atmasına sebep olmuştur. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren yayımlanan raporlar sorunları gözler önüne sermiş, çevre ile ilgili olarak son dönemde tüm dünyada önemli çalışmalar yapılmıştır. Pek çok ülke bir araya gelerek konferanslar düzenlemiş, çevre sorunlarının ciddiyetini göstermek amacıyla çok sayıda rapor yayınlanmıştır.

Uluslararası alandaki gelişmeler ulusal düzeyde de yansımaları bulmuş, insanlığın "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olması" gerekliliği en üstün hukuk normu olan anayasalara girerek devletler tarafından kabul edilmiştir. Bütün bu gelişmelere uzak kalamayan ülkemizde de bu hak 1982 Anayasası ile doğrudan düzenlenmiştir. Daha sonra çıkarılan çok sayıda yasa aracılığıyla bu hakka yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Türk hukukunda çevre hakkına yönelik düzenlemeler dünyada meydana gelen gelişmeler, yükümlülük altına girilen sözleşmeler ve diğer uluslararası işbirliklerinin etkisi büyüktür. AB'nin çevre konusunun özellikle nükleer güvenlik konusunda dikkate alınması ve Türkiye'nin çevreyi etkileyecek türde ekonomik faaliyetlerinin de çevre odaklı ve öncelikli olarak değerlendirmesi gerektiğine ilişkin anlayışı (Yıldırım ve diğ., 2010: 175) yasal olarak etkili olmaktadır. Bununla birlikte uygulamaya ilişkin bazı sorun ve zaafaların ortaya çıktığı da görülebilmektedir.

Türk hukukunda çevre hakkına ilişkin düzenlemelerin ele alınacağı bu çalışmada üç ana konu başlıkta konu ele alınacaktır. İlk ana başlık olan "Çevre Hakkı"nda kavrama yönelik evrensel ve temel açıklamalar verilecek, daha sonra ise anayasal ve yasal düzeyde Türkiye'nin çevre hakkına yönelik düzenlemeleri ele alınacak ve bu hakkın sahiplerinin mevzuatça tanınmış hakları ve yükümlülerin sorumlulukları incelenecektir. Bu çalışma Türk hukukundaki durumu tespit etmeyi amaçladığından, çalışmanın anlamını kaybedeceği düşünülerek Türkiye dışındaki çevre hakkına yönelik gelişme ve uygulamalar kapsam dışı bırakılacaktır. Diğer taraftan Türk hukuku açısından inceleme de mevzuata dayalı ve mevzuat da yasalarla sınırlı tutulacaktır. Dolayısıyla çevre hakkını korumaya yönelik idari düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar çalışmanın kapsamına dahil edilmeyecektir.

1. Çevre Hakkı

A. Çevre Hakkı Kavramı

Çevre tüm canlıların ortak yaşama alanlarını oluşturan hava, su ve toprak şeklinde tanımlanabilir. Başka bir ifade ile insanın etrafında bulunan

tüm canlı ve cansız varlıklar, dağlar, ormanlar, kırlar, akarsular, dereler, tarım alanları, kumsallar yani, tüm yaşanan alanlar çevreyi oluşturur. 2872 sayılı Çevre Yasası'nın tanımlar başlıklı 2.maddesine göre ise çevre, "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam"dır.

Hak kavramı ise genel olarak "hukuk nizamı tarafından himaye edilmiş ve bu himayeden istifade hak sahibinin iradesine bırakılmış olan menfaatlerdir." (Akbulut, 1999: 27) Hak kavramı bir insanın isteyebileceği, kullanabileceği bir durumu ifade eder. (Ertan, 1997: 3) Hak sahibi olması kişinin bir şeye yetkili olması ve bir şeyi meşru olarak talep edebilmesi anlamına gelmektedir. Bir hakkın varlığından bahsedebilmek için "yetki, talep ve tanınma(saygı gösterilme)" unsurlarını içermesi gerekir. (Coşkun, 2000: 197) Özetle hakkın özü bir şeyi talep edebilme yetkisidir, aynı zamanda olumlu ya da olumsuz talepte bulunma yetkisidir ve bu hakkın hukuki olarak da tanınması gerekir.

Çevre hakkı doğrudan insan yaşamına yönelik bir haktır ve sağlığın, beden bütünlüğünün özetle insan yaşamının kendisinin korunmasını amaçlamaktadır. Bu hak insan ve diğer canlıların yaşamını sürdürdüğü ve etkileşim içinde bulunduğu yaşam çevresini içerir. Çevre hakkı doğal ortam ve yaşam koşullarına yönelik olumsuz etki ve zararları önleyerek ve cezalandırarak, her insanın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasını öngörür(Yağlı, 2007: 47). Bu hakkın kapsamına insanlar, hayvanlar, bitkiler, insan ve diğer canlılarla iletişim içindeki cansız varlıklar girmektedir.

B. Çevre hakkı kavramının ortaya çıkışı

Tarihin her döneminde çeşitli çevre sorunları kendini göstermiş, insanlar her zaman pek çok çevre sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte özellikle sanayileşme ile birlikte bu sorunlar çok ciddi boyutlara ulaşmış ve insan sağlığını tehdit eder bir hal almıştır(Karakoyun, 2004: 173).

Sanayileşme ile birlikte insanoğlu doğayı tanıma ve onun üzerinde tam bir hâkimiyet kurma imkânı bulmuş; kâr amacıyla doğaya diğer insan ve gelecek kuşakları düşünmeden sürekli zarar vermiştir. Doğaya verilen bu zararlar özellikle son elli yıl içinde çok ciddi boyutlara ulaşmış ve doğa da bu zararın intikamını alarak insan sağlığı için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Çevre sorunları bazı canlı türlerinin yaşam alanlarını daraltmış, çoğalmalarını engelleyerek türlerinin azalıp yok olmasına; bunun sonucu olarak da ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmuştur (Çokadar, 2005: s.86).

Çevre sorunlarının çok ciddi boyutlara ulaşması devletleri önlemler almaya zorlamış, fakat çevre sorunlarının ulus aşırı olma niteliği bireylerin ve ülkelerin tek başına bu sorunla baş edebilmesi imkan vermemiştir(Özpençe ve diğ. 2004: s. 127). Bu sebeple uluslararası düzeyde konferanslar, toplantılar

düzenlenmiş; çevre konusunda bölgesel ve uluslar arası düzeyde eylem programları hazırlanmış ve uygulanmış; çok sayıda kurumsal ve yasal düzenleme yapılmıştır (Görmez, 2003: 86).

Çevre sorunlarını önlemeye yönelik çalışmalar sürerken sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamın bir insan hakkı olup olmayacağı sorunu tartışma konusu olmuş, öncelikle Stockholm Konferansı'nda çevre hakkı bir hak olarak benimsenmiş, daha sonra ise ülkelerin anayasalarına da girerek iç hukuk normu haline dönüşmüştür (Keleş ve diğ., 2005 : 131).

“Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı” 1970'li yıllara kadar daha çok sağlık hakkı kapsamında ele alınmıştır. 1970'ten itibaren ise bu hakkın ayrı bir hak olduğu tartışılmaya başlamış ve zamanla anayasa ve diğer hukuk normları içinde ayrıca düzenlenmiştir.

C. Çevre hakkının bir hak olarak temel nitelikleri

1. İnsan hakkı olma niteliği

İnsan hakları, insanı insan yapan ve insanın sırf insan olarak herhangi bir şarta veya statüye bağlı olmadan doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez, üstün nitelikli ahlaki değerlerdir (Uzak ve diğ 2007 : 5). Bütün insanların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ve toplumsal köken, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi bir ayrıma tabi olmaksızın yalnızca insan oluşlarından dolayı ve insanlık onurunun gereği sahip oldukları haklardır(Topçuoğlu, 1998: 20).

Bir insan hakkının varlığından söz edebilmek için üç temel unsur bakımından incelenmesi gerekmektedir:

- **Hakkın Özü:** Hak bir özden yararlanmaktadır. İnsan hakları insanların değerini tanıma ve koruma istemi olarak karşımıza çıkan bazı gerekleri dile getirmektedir. Bir hakkın insan hakkı sayılabilmesi için insanın değerinin korunmasına yönelik bir katkıda bulunması gerekir. Çevre hakkından da bahsedebilmek için çevrenin insan açısından vazgeçilmez bir değerinin bulunması gerekir (Özdek, 2003: 85). İnsanın sağlığı ve yaşamının vazgeçilmezliği çevrenin bir hak olarak tanınmasını zorunlu kılar.
- **Hak İstemi:** Hak başkalarına yöneltilen bir istemdir. Çevre hakkının temelinde de bir istem vardır. Çevrede meydana gelen bozulmalar sağlıklı bir çevrede yaşama isteğini ortaya çıkarmıştır(Özdek, 2003: 88-89). Bireyler özellikle sanayileşmenin sebep olduğu zararın yaşamlarını tehdit etmesine engel olmak, dolayısıyla sağlıklı bir çevrede yaşamak hakkına sahiptir ve bu hakkın yerine getirilmesi için talepte bulunabilmektedir.

▪ **Hakkın Güvence Altına Alınması:** Bir hakkın güvence altına alınması onun o haktan yararlanacak herkesi kapsayacak şekilde güvence altına alınması ile mümkündür. Bir hakkın güvence altına alınabilmesi için norma dönüşmesi, hukuk kuralları ile tanınması ve düzenlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte hakkın yalnızca hukuk normları ile tanınması her zaman yeterli olmayabilir. Diğer hukuk kuralları ile de aralarında uyum olması, çatışma olmaması bu hakkın güvence altına alınması bakımından önemlidir. Diğer taraftan hakkın yalnızca hukuk kuralları aracılığıyla tanınmış olması o hakka yeterince önem verildiği anlamına da gelmemelidir. Önemli olan husus hakların hukuk metinleri dışından çıkarak dış dünyada uygulamaya geçmesidir.

Çevre hakkının diğer insan haklarından farklı niteliklere sahip olması bir hak olarak kabulünde bazı sorunları ve tartışmaları beraberinde getirmektedir. Örneğin bu hakkın öznesinin belirsizliğinin onun insan hakkı niteliğini olumsuz etkileyeceğini ifade edenler bulunmaktadır. Diğer taraftan bu hakkın konusunun çoğu kez belirsiz, hukuken korunmasının olanaksız ya da güç olduğu da çevre hakkına yönelik itirazlar içinde yer almaktadır. Bazı görüşlere göre ise çevre hakkı bir talebi değil; bir istek, bir temenniyi içermektedir (Ertan, 1997: 36-37). Bununla birlikte yaygın kanaat çevre hakkının bir insan hakkı olduğu ve olması gerektiği yönündedir.

Yerinde olan görüş çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilmesidir. Hakkın bir temenninin ötesine geçerek talebi içerebilmesi hak sahiplerine tanınan idari ve hukuki başvuru yolları ile mümkün hale gelmektedir.

2. Üçüncü kuşak hak (dayanışma hakkı) olma niteliği

İnsan hakları üçlü bir ayrıma tabidir. Bu ayrım hakların nitelikleri yanı sıra ortaya çıkış dönemleri de dikkate alınarak yapılmıştır. Bu haklar birinci kuşak(klasik haklar), ikinci kuşak(ekonomik ve sosyal) ve üçüncü kuşak(dayanışma) haklardır. Birinci kuşak haklar 17. yüzyıldan beri ifade edilen haklar olup bu haklar kapsamına yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı, dilekçe hakkı gibi haklar girmektedir. İkinci kuşak haklar ise Fransız Devriminin ardından ortaya çıkmıştır. Bu haklar çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, dinlenme hakkı, sağlık hakkı gibi daha çok çalışma hayatı ve sosyal hayata ilişkin hakları içermektedir.

Hakların ortaya çıkış şartlarına bakıldığında çıktıkları dönemin sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap verme amacı taşıdıkları görülmektedir. Örneğin klasik haklar burjuva sınıfının feodaliteye karşı gelişinin bir sonucu ortaya çıkmışken sosyal ve ekonomik haklar burjuvanın işçi sınıfı üzerindeki sınırsız söz hakkını sınırlamayı amaçlamaktadır.

Klasik ile sosyal ve ekonomik haklar gibi dayanışma hakları da çıktığı dönemde var olan sorunların çözümünü amaçlamaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın barışa olan ihtiyacı, gelişmiş-gelişmemiş ülke ayrımı, gelişmemiş ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından devamlı sömürülmesi gibi sebepler insanların yeni bazı haklara sahip olmasını gerektirmiştir. İlk defa UNESCO tarafından bazı haklar üçüncü kuşak hak olarak ifade edilmiştir (www.cekud.org/site/page.asp?dsy-id=904). Bu haklar daha sonra Karel Vasak tarafından ifade edilen kalkınma hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasına saygı hakkı ve çevre hakkıdır.

Çevre hakkı geleneksel haklardan temelde iki noktada ayrılmaktadır. Bunlardan ilki hak ve ödev kavramları açısındandır. Diğer haklarda insanın hakkını kullanması başkalarının haklarına saygı gösterme ve başkalarının haklarını engellememe olarak kendini gösterirken, çevre hakkında hak ve ödev birliktelik gösterir. Bireyin bu hakkın yerine getirilebilmesi için hem hakkı hem de yükümlülüğü vardır. Birey hakkı ihlal edilmesi durumunda talepte hakkına sahip, hem de çevreyi koruma yükümlülüğü altındadır (Turgut, 1998: 151). Bir diğer farklılık ise devlet ve birey arası ilişkilerde kendini gösterir. Diğer haklarda birey devletle karşı karşıyadır. Bireyler bu haklarda ya devletin uzakta kalmasını isterler ya da bir şeyler yapmasını beklerler. Çevre hakkının kullanımı ise devlet, birey, özel kuruluşlar ve kamu kuruluşlarının dayanışma içinde olmalarını gerektirir. Örneğin ilk kuşak insan hakları devletin egemenlik alanının daraltılması amacını taşımakta olup bireylere devletin karışamayacağı bir alan bırakmaktadır. İkinci kuşak haklar devleti sosyal, ekonomik, kültürel, toplumsal alanda bir edimde bulunmaya zorlamayı amaçlar. Üçüncü kuşak hakların temel özelliği ise toplumun tüm aktörlerini (birey, devlet, kamu sektörü ve özel sektör kuruluşları) göreve çağırarak onlara bazı yükümlülükler yüklemesidir.

D. Çevre hakkının yararlanıcıları

Bu hakkın ilk yararlanıcılarını bireyler oluşturmaktadır. Çevre hakkının bir insan hakkı olma niteliği bu hakka tüm bireylerin sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bireylerin çevre hakkına sahip olmaları onların bu hakkın ihlali halinde bu hakkı yükümlüye karşı öne sürerek talepte bulunma imkanını sağlamaktadır.

Çevre hakkının bireysel olma yanında kolektif bir hak niteliği de vardır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam sürdürülmesinde bireylerden oluşan tüm toplulukların çıkarı bulunmaktadır (Özdek, 2003: 108). Dolayısıyla bu haktan yararlananlar arasında tüzel kişiler de bulunmaktadır. Bu tüzel kişiler hem kamusal hem özel hukuk tüzel kişileridir. Tüzel kişiliği bulunmayan toplulukların da bu hakka sahip olmaları, hakkın tüzel kişilerle sınırlanmaması gerektiği genel olarak kabul görmektedir.

Çevre sorunlarının evrensel bir nitelik taşıması bu hakkın yararlanıcılarından birinin de devlet olmasına sebep olmuştur. Tehlikeli ve zehirli atık ihracı, nükleer silah denemeleri, bir ülkede meydana gelen çevre kirliliğinin tüm dünyayı etkilemesi devletleri ve halkları da bu hakkın yararlanıcısı konumuna sokmaktadır(Keleş ve diğ., 2002: 86). Çevre sorunlarının ulus devlet sınırları içinde çözülemeyecek kadar kapsamlı bir nitelik arz etmesi devletlere de bu hakkın ihlali durumunda talepte bulunma hakkı vermektedir

Çevre hakkı yalnızca bugünkü kuşakları içermemekte, gelecek kuşaklar da bu hakkın yararlanıcısı kapsamına girmektedir. Çünkü insanlar kültürel ve doğal değerleri kendinden sonra gelen kuşaklara miras olarak bırakmaktadır. Bugünkü kuşaklar doğaya zarar vererek aslında yalnızca kendilerinin değil, gelecek kuşakların haklarını da ihlal etmektedir.

Çevre hakkının dayanışma hakkı olma niteliği onun gelecek kuşaklarla da dayanışma içinde olmasını gerektirir. Her kuşak "*en az kendinden önce gelen kuşak kadar iyi, dengeli ve sağlıklı koşullarda yaşama hakkına*" sahiptir(Özdek, 2003: 109). Bu sebeple pratikte bu hakkın gelecek kuşaklarca nasıl kullanılacağı sorun arz etse de teorik olarak gelecek kuşaklar da bu hakkın bir tarafı olarak kendine yer bulmaktadır.

E. Çevre hakkının yükümlüleri

Çevre hakkında diğer haklardan farklı olarak hakkın tarafları ile yükümlüleri farklılık arz etmemekte, bu hakta taraflar aynı zamanda onun yükümlüsü de olmaktadır. Gelecek kuşaklar açısından da bu hakkın yükümlülüğü bugünkü kuşaklara düşmektedir (KELEŞ, 2005: 143). Bunun dışında hakkın tarafları yükümlüsü durumundadır.

Devlet diğer insan haklarında olduğu gibi çevre hakkının kullanılmasında da en büyük sorumluluğa sahiptir. Sağlıklı ve dengeli bir çevreyi bireyler için sağlayacak en önemli birim devlettir. Çevre sorunlarının önlenmesi ancak devlet gibi baskın bir mekanizma aracılığı ile mümkündür.

Çevre hakkı bireylere talepte bulunma hakkı vermenin yanı sıra diğer haklardan farklı olarak onları yükümlülük altına da sokmaktadır (Özdek, 2003: 115). Bu hakkın gerçekleşmesi bireylerin bu hakkın gerçekleştirilmesi için katkıda bulunmalarına bağlıdır.

Bireylerin sorumluluğu sadece çevrenin korunmasını değil, kirliliğin önlenmesi ve çevrenin geliştirilmesi konusunu da içermektedir. Gelecek kuşakların bu hakkını kullanabilmesi bugünkü kuşakların yükümlülüğünü oluşturmaktadır.

Bu hakkın yararlanıcısı konumunda olan tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olmayan kuruluş ve topluluklar da çevre hakkının yükümlüsü durumundadırlar (Keleş ve diğ.: 88-89). Dolayısıyla bu kuruluşlar ile topluluklar çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda edimde bulunmak zorundadır.

II. Türk hukukunda çevre hakkı

A. Anayasalarda çevre hakkı

1. 1961 Anayasası

1961 Anayasası çevre hakkı ile ilgili çok sayıda hüküm içermektedir. Anayasanın 36. maddesi mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılmayacağını düzenlerken, 52. madde devletin toprağın kaybolmasını önlemekle yükümlü olduğu, 131. madde devletin ormanların korunması, ormanlık alanların genişletilmesi ödeviyle yükümlü olduğu ile ormanların kamu yararına uygun bir biçimde kullanılabilmesini düzenlemektedir.

Bütün bu dolaylı düzenlemeler yanında Anayasanın çevre hakkı ile doğrudan ilişkili olan hükmü sağlık hakkını düzenleyen 49. maddedir. Anayasanın bu hükmüne göre “*Devlet herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.*”

Bu hükümden hareketle temiz çevrenin sağlık ile ilişkisi dikkate alınarak temiz bir çevrede yaşamının insanın anayasal hakkı olduğu ve devletin çevre sorunlarına çözüm bulma yükümlülüğü bulunduğu ifade edilmiş, hüküm bu şekilde yorumlanmıştır (Özdek, 2003: 123). Bu yorumlama 1982 anayasasında çevre hakkı düzenlenene kadar devam etmiştir.

2. 1982 Anayasası

Özellikle 1970’li yıllarda uluslararası alanda çalışmalar yapılmış, çeşitli raporlar yayınlanmış, çevre sorunlarının boyutları ve ciddiyetini göstermeye yönelik faaliyetler birbirini izlemiştir. Dünyada meydana gelen bu olaylardan Türkiye de nasibini almış ve çevre hakkı 1982 Anayasasına bir insan hakkı olarak girmiştir.

Çevre hakkı Anayasanın 56. maddesinde “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların görevidir.*” şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasanın çevre hakkını düzenleyen bu hükmü “Temel Hak ve Ödevler” kısmının “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı üçüncü

bölümünde yer almaktadır. Burada Anayasanın dayanışma hakkı anlayışını benimseyerek çevre hakkını ayrı bir kısımda incelemek yerine sosyal haklar içinde ele aldığı görülmektedir.

Anayasanın bu hükmü hakkın sahibini açıkça belirtmiştir: Herkes. Hakkın yükümlülere devlet ve vatandaşlar, hakkın konusu sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak; hakkın diğer yüzü olan ödev ise “çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesini önlemektir.” (Özdek, 2003: 126-127). Bu hükmün aslında doğrudan dayanışma hakkına yönelik bir düzenleme olduğu söylenebilir.

Çevre hakkı ile ilgili olarak Anayasanın 65. maddesinin de önemi bulunmaktadır. Bu hükme göre “Devlet sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile verilen görevlerini bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” Hükümden anlaşılacağı üzere devlet bu hakla ilgili görevlerini mali kaynakları elverdiği kadarıyla yerine getirecektir. Bu durumda devlet bu hakkın yükümlüsü olarak “mali kaynak” unsurunu öne sürerek görevlerinden imtina edebilecektir.

Doğrudan çevre hakkını düzenleyen bu hükümler dışında Anayasanın çevre ile ilgili başka düzenlemeleri de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Anayasanın 35. maddesi(mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılmayacağı), 43. maddesi(deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceği), 44. maddesi(devletin toprağın verimli olarak işletilmesini koruma ve sağlama, erozyonla kaybedilmesini önleme ödevi), 45. maddesi(devletin tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanımı ve tahribini önlemek ödevi), 169. maddesi(devlet organlarının mülkiyetinin devrolunamayacağını ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağı) verilebilir.

Çevre hakkının bir ülkenin en üst hukuk normu olan anayasasında düzenlenmesi yasama organını bazı yükümlülükler altına sokabilmektedir. Çevre hakkının anayasal bir hak olarak belirlenmesi onu korumaya ve ihlalleri yaptırıma bağlamaya yönelik yasalar çıkarılmasını gerektirmektedir. Ülkemizde bu hakkın düzenlenmesinin ardından hakkın korunmasına yönelik çok sayıda yasa çıkarılmıştır.

B. Yasalarda çevre hakkı

1. Çevre Yasası

1982 Anayasasında çevre hakkının düzenlenmesinin ardından 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Yasası yürürlüğe girmiş, bu yasa 26.04.2006 tarih

ve 5491 sayılı yasa ile yeniden düzenlenmiştir. Çevre yasanın amacı “*bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak*” olarak ifade edilmiştir.

Çevre Yasası tüm dünyada meydana gelen gelişmelere paralel olarak revize edilmiştir. Yeni çevre yasası ilkeler kısmına katılımcılık esasını getirmiştir. İdare, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, bireyler, birlikler vb. çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde görev ve sorumluluk sahibidir (Çevre Kanunu Değişikliği ve Sanayiye Etkileri Semineri, 2006 : 29). Vatandaşlara da sorumluluk yükleyen bu hüküm çevre hakkının dayanışma hakkı niteliğine uygun düşmektedir.

Yasanın ilk çıktığı 1983 tarihinden sonra ortaya çıkan kavramlardan biri de “sürdürülebilir”lik kavramıdır. Bu kavram Çevre Yasasına da girmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı yasada(md. 2) sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma olarak ifade edilmiştir. Bu kavram çok ciddi sorunları da ortaya çıkarabilecek bir niteliğe sahiptir. Yasaya göre çevresel hedefler ve ekonomik değerler arasında denge sağlanmalıdır. Bu dengenin ne olduğu ve nasıl sağlanacağına tespiti de idarecilere düşmektedir. Bu hüküm idarecilere geniş takdir yetkisi tanımaktadır. İdareler uygun gördükleri takdirde ekonomik faaliyetleri bu hükme dayanarak çevreye zarar verme pahasına gerçekleştirebilecektir. Aslında bu hüküm yasada yer almadan önce de idarenin ekonomik faaliyetleri çevre pahasına tercih ettikleri ve bu durumun bazı yargı kararlarına da yansıdığı görülmektedir(Gökova Davası bu durumun en bilinen örneğidir). Bu hüküm vasıtasıyla idarenin bu konudaki takdir yetkisi yasal bir zemine kavuşmuştur.

2. Çevre ile ilgili diğer yasalar

Ülkemizde çevrenin ve çevre hakkının korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, tabii ve kültürel değerlerin ve eserlerin korunması hakkında hükümler içeren çok sayıda yasa bulunmaktadır. Bazıları doğrudan bu konu ile ilgili çıkarılmış yasalar olmakla beraber bazıları da bu hususları içeren birkaç madde içermektedir. Bunlardan bazıları; 2783 sayılı Milli Parklar Yasası (14. Maddesi), 442 sayılı Köy Yasası (13 ve 14. Maddeleri), 1618 sayılı Limanlar Yasası (4. ve 5. Maddeleri), 4721 sayılı Medeni Kanun (661, 678 ve 742. Maddeleri), 818 sayılı Borçlar Yasası (58 ve 59. Maddeleri), 6831 sayılı Orman Yasası v.s. (Kayan, 2007 : 45)

III. Türk hukukunda çevre hakkının korunmasına yönelik düzenlemeler

Ülkemizde çevre hakkının korunmasını sağlamak amacıyla Anayasa ve çeşitli yasalar aracılığıyla hak sahiplerine bazı yetkiler verilmiş, aynı zamanda hakkın ihlali yasalar yoluyla müeyyideye bağlanmıştır. Özellikle son yıllarda yürürlüğe konan yasaların çevre hakkının korunmasına yönelik önemli hükümler içerdiği görülmektedir.

Türk hukukunda çevre hakkının iki temel şekilde korunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki dilekçe ve başvuru, bilgi edinme ve katılım hakkı gibi hak sahiplerine verilen haklar iken; diğeri idari, hukuki ve cezai müeyyidelerle hak ihlalini önlemeye yönelik getirilen sorumluluklardır.

A. Haklar

1.Dilekçe ve başvuru hakkı

Bu hak Anayasanın 74. maddesinde düzenlenmiştir. Anayasanın ilgili hükmüne göre *“vatandaşlar ve karşılılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle ve kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazı ile bildirilir.”* Bu maddeye dayanarak dilekçe hakkının kullanılmasına yönelik yasa 1984’te çıkarılmıştır.

Başvuru hakkı hak sahiplerinin çevreye zarar verilmesini önlemek ya da verilen zararı ödetmek gibi taleplerle idari başvuru veya yargı yoluna başvurmak gibi yolların kullanması hakkını içermektedir

Çevre hakkı ile ilgili olarak dilekçe ve başvuru hakkına yönelik düzenleme Çevre Yasasının 30. maddesidir. Bu madde “Bilgi Edinme ve Başvuru Hakkı” başlığını taşımaktadır. Bu hüküm şöyledir: *“Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.”*

Madde metninden anlaşıldığı üzere çevrenin kirlenmesiyle herhangi bir çıkar ilişkisi olmayan ve sadece haberdar olanlara da idarî makamlara başvurma hakkı tanınmıştır. Bu hüküm katılıma ilişkin önemli bir madde olup, idarî ve yargısal başvuru için dayanak teşkil etmektedir.

2.Bilgi Edinme Hakkı

Anayasanın 74. Maddesine göre herkes bilgi edinme hakkına sahiptir. 09.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Yasası uyarınca tüm kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetleri hakkında vatandaşların bilgi

edinmesi mümkündür. Yasanın istisna olarak ifade ettiği haller dışında her türlü bilgi ve belgenin başvuruların bilgisine sunulması, başvuruların etkin, süratli ve doğru sonuçlandırılarak gerekli tedbirlerin alınması zorunludur(09.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu, Resmi Gazete: 24.10.2003/25369). Herkes, 4982 Sayılı Yasa kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Ancak, açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin talepler de bu yasa kapsamında reddedilebilir.

3.Katılım Hakkı

Çevre hakkı vatandaşların sağlığını ve çevresini ilgilendiren siyasal kararlara katılımı da içermektedir. Bu katılım tepki gösterme, danışma, karara katılma ve birlikte karar alma gibi unsurlardan oluşmaktadır.

Çevre Yasası "katılım" konusunda çeşitli hükümler getirmiştir. Yasanın 1. maddesi, çevrenin "*bütün vatandaşların ortak varlığı*" olduğunu, 3. maddenin (a) bendi "*çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olduğunu*" belirtmiştir. Yeni çevre Yasası ilkeler kısmında katılımı bir ilke olarak açıkça benimsemiştir. Maddeye göre⁶ idare, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, bireyler, birlikler vb çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde görev ve sorumluluk sahibidir.

B. Sorumluluklar

1.İdari Sorumluluk

Anayasanın 125. maddesi gereğince idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır. İdari Yargılama Usul Kanunu (İYUK) iptal ve tam yargı davasını düzenlemiştir. Çevreye zarar vereceği düşünülen faaliyetlere ilişkin idarenin aldığı kararlar için iptal davası açılabilir. İYUK'ta 1994 yılında yapılan değişiklik ile çevre, tarihi değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren hususlarda iptal davası için kişisel hak ihlali aranmamaktadır. Dolayısıyla bu tür işlemlere hemen herkes iptal davası açabilmektedir(Gözübüyük, 2005: 133). İptal davası dışında çevre kirlilediği için zarar gören kişiler tarafından ihlal edilmiş hakkın yerine getirilmesi, uğranılan zararın giderilmesi amacıyla tam yargı davası açma yoluna da gidebilirler. Ayrıca çevre kirliliğinden haberdar olan veya zarar görenler idari makamlardan faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.

⁶ "Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetim, meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla mümkündür."(md. 3/e)

2.Hukuki Sorumluluk

Çevre Yasasının 28. maddesine göre “çevreyi kirletenler ve zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar.” Hukuki sorumluluk kapsamında hak sahibi eski hale getirme, zarar olasılığını önleme, yasaklama ve zararın giderilmesini isteme gibi haklara sahiptir

Yasa kusur şartı olmaksızın çevreyi kirleteni sorumlu tutmaktadır. Bununla birlikte hüküm çok fazla eleştiriye maruz olan zamanaşımı süresini de öngörmüştür. Maddeye göre zarar görenin zararı ve fiili öğrendiği tarihten itibaren 5 yıl sonra zamanaşımı süresi dolmaktadır. Bu hüküm çok ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Bazı faaliyetlerin çevreye zararı çok uzun yıllar sonra ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple sorumluluğun zamanaşımı ile sınırlandırılmaması gerekir.

Çevre sorunları ile ilgili hukuki sorumluluk bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan ilki çevreye verilen zararın tespiti ile ilgilidir. Çevreye verilen zarar küçük bir coğrafi alanda olabileceği gibi, ülke sınırlarını aşan bir nitelik de taşıyabilir. Aynı şekilde bir faaliyet gerçekleştirildiği anda çevre sorununa sebep olduğu gibi zararlı sonuçlar çok uzun yıllar sonra da ortaya çıkabilir. Ayrıca meydana gelen zararın maddi açıdan belirlenmesi de bir sorun olarak kendini göstermektedir. Diğer bir sorun da mağdur kapsamına kimlerin dahil olabileceği ve hak talebinde bulunabileceğidir. Bu da bu tür davaların en temel sorunlarındanıdır. Bu sorunun giderilmesi amacıyla pek çok ülkede yığın davaları uygulamaları söz konusu olmakla birlikte ülkemizde bu uygulamanın genel olarak benimsenmediği görülmektedir.

3.Cezai Sorumluluk

Yaygın olarak çevre hakkının korunması konusunda ceza hukukunun devreye girmesi hoş karşılanmamaktadır. Hatta ceza yasasının bu alana hiç girmemesi gerektiği şeklinde yoğun görüşler de bulunmaktadır (Şen, 1994: 73). Uygulamada genellikle çevre ile ilgili sorunların idari veya ekonomik yaptırımlarla giderilmesi yoluna gidilmektedir (Toroslu, 1982: 13). Bununla birlikte çevre sorunlarının çözümü konusunda var olan tedbirlerin yetersiz olması cezai mekanizmaları zorunlu hale getirmektedir. Bu sebeple 2005 yılında yürürlüğe giren 5237 sayılı Ceza Yasası çevre hakkının ihlaline yönelik bazı suç durumlarını düzenlemiştir. Yasanın özel hükümler bölümünde, çevreye zarar veren bazı fiiller, “Çevreye Karşı Suçlar” adı altında “suç” olarak düzenlenmiş, böylece çevrenin dolayısıyla çevre hakkının ceza hukuku ile korunmasının yolu açılmıştır. 5237 sayılı Türk Ceza Yasasında, “Çevreye Karşı Suçlar” pek çok çevre sorunundan belki de

en önemlilerini, yani atık ve artıklarla çevrenin kisten (TCK m.181) ve taksirle (m.182) kirletilmesini, gürültü kirliliğini (TCK m.183) ve ülkemiz gerçekleri de dikkate alınarak özellikle kırsaldan kente göçlerle ortaya çıkan çarpık kentleşmenin sebep olduğu imar düzenine aykırı yapılanmayı imar kirliliğine neden olmak adıyla (TCK m.184) “suç” saymıştır.

Ceza hukuku bağlamında sorumlulukta, özellikle tüzel kişi failer ve kusurun ispatlanması, hukuka aykırılık ve nedensellik bağının tespitinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu sorumluluk çevre korumanın iki önemli ilkesinin hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Bu ilkelerden kirleten öder ilkesi kişilerin çevrenin bozulması ile yol açtığı zararın ödettirilmesini sağlarken, kişileri gelecekte çevreyi bozucu davranışlardan alıkoyacağı için de önleyicilik ilkesini gerçekleştirmektedir.

Çevreye verilen zararlar bireysel zararlardan çok daha geniş kapsamlı bir nitelik taşımakta, yalnız günümüz değil, gelecek kuşakların da sağlığını tehdit edebilmektedir. Bu hakkın en büyük yükümlüsü olarak devlet hakkın ihlalini en uygun yollarla önlemelidir. Bu sebeple bu hakkın ihlaline yönelik yaptırımların ceza hukuku anlamında bir cezaya bağlanması ve cezanın adli para cezaya dönüştürülememesi gerekir. Para cezalarının yüksek oranlarda olması bir şekilde caydırıcılık sağlayabilir, fakat hürriyeti bağlayıcı cezalar kadar etkili olamayacağı açıktır. Zira şirketler bu zararı ödemek suretiyle yürüttükleri ekonomik faaliyetler ile ödedikleri cezanın çok üzerinde kazanç sağlayabilirler. Caydırıcılığı sağlaması bakımından en uygun yol hürriyeti bağlayıcı yaptırımlar öngörülmesidir. Fakat bu yaptırımların da ulus üstü bir mekanizma ile tüm ülkeler tarafından uygulanması gerekir. Çevre sorunlarının uluslar arası bir nitelik taşıması bu hakkın korunması konusunda tüm ülkelere görevler yüklemektedir. Dolayısıyla uluslar arası düzeyde önlem alınması çok daha etkin bir nitelik taşıyacaktır.

Sonuç

Özellikle son elli yıllık süreçte insanoğlu kendi eliyle kaybettiğini yasalar yoluyla tekrar elde etmeye çalışmış, bunun sonucunda bir insan hakkı olarak çevre hakkı Türkiye dahil pek çok ülkede anayasal bir hak olarak güvence altına alınmıştır.

Çevre sorunları yalnız bugünkü değil, gelecek kuşakların da sağlığını ve varlığını tehdit etmektedir. Bu sebeple bu hakkın korunması çok büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de 1982 Anayasasından sonra bu hakkı korumaya ve ihlalini önlemeye yönelik çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler içinde en caydırıcı ve etkili olanın Ceza Yasası ile getirilen hükümler olduğu muhakkaktır.

Yasalarda öngörölmüş olmasından ziyade bu hakkın uygulamada ne ölçüde korunduğu daha büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde bu konuda bir zaaf olduğu söylenebilir. Zira yasadan kaynaklanan zamanasımı süresi ve idareye tanınan takdir yetkisi yanında, göz yummalar aracılığıyla da bu hak sık sık ihlal edilmektedir. Bunun temel sebebi de Türkiye'nin ekonomi-çevre ikileminde birini diğeri pahasına tercih etmek zorunda kalışıdır.

Burada devletin tüm tedbirleri alması durumunda Türk vatandaşlarının çevre hakkının tam anlamıyla korunup korunamayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Çevre sorunları evrensel bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye sınırları içinde alınan her türlü önlem, öngörölen her türlü yaptırıma rağmen vatandaşlar yine bu ihlalle karşı karşıya kalacaktır.

Bazı ülkeler ekonomik yönden gelişmek için çevreyi tahrip ederken bazı ülkelerin bu yönde tedbirler alması ekonomik açıdan dezavantajlı olmalarına da neden olmaktadır. Pek çok ülke bu sebeple ya çevre korumaya yönelik tedbir almaktan kaçınmakta ya da aldıkları tedbirleri uygulama noktasında esnek davranmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla evrensel bir hak olarak çevre hakkının çözümü de evrensel düzenlemeler ile gerçekleştirilebilir. Bu kapsamda uluslar arası düzeyde politikalar belirlenerek bu politikalara tüm ülkelerin işbirliği içinde uymaları sağlanmalıdır. Böylece ekonomik açıdan da ülkelerin adil şekilde rekabeti sağlanabilecektir.

Kaynakça

- AKBULUT, İlhan (1999), İnsan Hakları, Türk İdare Dergisi, C. 71, S. 424
- COŞKUN, A. Vahap (2000), İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Kapsamı ve Kültürel Rölativizm Üzerine Düşünceler, Türk İdare Dergisi, C. 72, S. 427
- Çevre Kanunu Değişikliği ve Sanayiye Etkileri Semineri (2007), 8 Kasım 2006 İstanbul, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yorum Matbaacılık, Ankara
- ÇOKADAR Hulusi v.d.(2005) Çevre Sorunları, Çevre Bilimi, Anı Yayıncılık, Ankara
- ERTAN, Kuvılcım AKKOYUNLU (1997), Kentli Hakları, Amme İdaresi Dergisi, C. 30, S. 3,
- GÖRMEZ, Kemal: Çevre Sorunları ve Türkiye (2003), Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: Yönetmelik Yargı (2005), Yirmi Üçüncü Bası, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara
- KARAKOYUN, İlhan (2004), Türkiye'nin Çevre Konusunda AB Müktesebatına Uyumu, Türk İdare Dergisi, Yıl 76, S. 445
- KAYAN, Rahşan Bengi (2007), Çevre Hakkı ve Türk Ceza Kanununda Çevreye Karşı Suçlar, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya
- KELEŞ, İhsan vd (2005) Çevre Kalkınma ve Etik, Alter Yayınları, Ankara
- KELEŞ, Ruşen- Birol ERTAN (2002), Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitabevi, Ankara
- ÖZDEK, Yasemin (2003), İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 249, Ankara
- ÖZPENÇE, Özay- Ahmet ÖZEN (2004), Hızlı Şehirleşme ve Çevre Sorunları: Sorunların Çözümüne Yönelik Siyasi Erkin Rolü, Türk İdare Dergisi, Yıl 76, S. 444
- ŞEN, Ersan (1994), Çevre Ceza Hukuku: Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı, Kazancı Yayınları, İstanbul
- TOPÇUOĞLU, Metin (1998), Çevre Hakkı ve Yargı, Türk Çevre Vakfı Yayınları, Ankara

TOROSLU, Nevzat (1982), Ceza Hukuku ve Çevre, Türk Çevre Vakfı Yayınları, Ankara

TURGUT, Nükhet (1998), Çevre Hukuku(Karşılaştırmalı İnceleme), Birinci Bası, Savaş Yayınevi, Ankara

UZAK, Ahmet- Mehmet ALTUNTAŞ (Editörler)(2007), İnsan Hakları Nedir?, Başbakanlık Yayını, Ankara

YAĞLI, Ahmet (2007), Bergama Ovacık Altın Madeni Çevre Hakkı ve İdarenin Sorumluluğu, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

YILDIRIM, Uğur- Sevim BUDAK(2010), AB Tam Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Çevre Politikasındaki Değişimler, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.7, S.13